

Yayın Geliş Tarihi: 08.04.2025

Yayına Kabul Tarihi: 18.11.2026

Online Yayın Tarihi: 15.06.2026

<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1671905>

0911

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 28, Sayı: 2, Yıl: 2026, Sayfa: 586-605

E-ISSN: 1308-

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE’NİN İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ: İNSANİ GÜVENLİK PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

*Abdullah ÇELİK**

Öz¹

Bu makale, Türkiye’nin 1990-2022 yılları arasındaki insani gelişme endeksi ve eşitsizliğe uyarlanmış insani gelişme endeksi (EU-İGE) skorlarını değerlendirerek, insani güvenlik perspektifinden bir analiz sunmaktadır. Türkiye’nin insani gelişme endeksi değeri, eğitim, sağlık ve gelir düzeylerindeki gelişmelerle yıllar içinde istikrarlı bir artış göstermiştir. Ancak, eşitsizliğe uyarlanmış değerler incelendiğinde, toplumsal kesimler arasındaki farkların bu ilerlemeyi sınırladığı gözlemlenmektedir. Çalışmada, Türkiye’nin küresel insani gelişme endeks ortalaması ile kıyaslanması yapılarak, ülkenin insani kalkınma açısından güçlü ve zayıf yönleri tespit edilmiştir. Türkiye’nin küresel ortalama ile arasındaki fark, sağlık hizmetlerine erişim, eğitimin yaygınlığı ve ekonomik sürdürülebilirlik gibi faktörler temelinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, insani güvenliğin alt unsurları olan ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevresel güvenlik, bireysel güvenlik, toplumsal güvenlik ve siyasi güvenlik unsurları ele alınarak, insani gelişme endeksi ve eşitliğe uyarlanmış insani gelişme endeksi göstergeleriyle ilişkisi irdelenmiştir. Sonuç olarak, Türkiye’nin insani gelişme endeksi skorunda kaydettiği ilerlemeye rağmen, eşitsizliklerin devam ettiği ve belirli insani güvenlik alanlarında kırılganlıkların sürdüğü ortaya konulmaktadır. Bu kapsamda, çalışmada eşitsizliklerin azaltılması, sosyal politikaların güçlendirilmesi ve insani güvenliği artırmaya yönelik öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İnsani Gelişme Endeksi, İnsani Güvenlik, Kalkınma ve Güvenlik İlişkisi, Güvenlik.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 7. Sürüm):

Çelik, A. (2026). Türkiye’nin insani gelişme endeksi: İnsani güvenlik perspektifinden bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28 (2), 586-605.

* Dr. Öğr. Üyesi, Polis Akademisi, ORCID: 0000-0002-3912-3724, clkabdullah@gmail.com

¹Bu çalışma kapsamında insan katılımcılar, kişisel veriler ya da etik kurul onayı gerektiren herhangi bir deneysel/saha araştırması bulunmadığından etik kurul iznine ihtiyaç duyulmamıştır ve çalışma herhangi bir tez, bildiri vb. üretilmemiştir.

TÜRKİYE'S HUMAN DEVELOPMENT INDEX: AN ASSESSMENT FROM A HUMAN SECURITY PERSPECTİVE

Abstract

This article presents an analysis from a human security perspective by evaluating Türkiye's human development calendar and inequality-adjusted human database (EU-HDI) scores between 1990-2022. Türkiye's human development indicator was shown in a show over the years with developments in education, health and income levels. However, it is observed that the inequality-adjusted values are inaccurate, and the differences between social segments limit this progress. In the study, Türkiye's global people were compared with developed indices, and the country's strengths and weaknesses in terms of human development were determined. The difference between Türkiye and the global average is evaluated based on factors such as access to health services, prevalence of education and economic sustainability. In this context, the sub-elements of human security, namely economic security, food security, health security, power security, individual security, social security and political security, were addressed and associated with relations with human development indicators adapted to human development and equality. As a result, despite the progress made in Türkiye's human development score, it is revealed that inequality continues and certain human security vulnerabilities have emerged. Suggestions are presented for reducing this potential, vulnerabilities, distributing social resources and increasing human resilience.

Keywords: Human Development Index, Human Security, Development and Security Relationship, Security.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, kalkınma olgusu büyük ölçüde ekonomik performans göstergeleriyle ilişkilendirilmiş ve iktisatçılar, kalkınmayı genellikle gelir ve üretim büyümesi üzerinden değerlendirmiştir. Bu dönemde, kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH), bir ülkenin iktisadi performansının temel ve karşılaştırılabilir bir ölçütü olarak kabul edilmiştir. Ancak zamanla, ekonomik büyümenin tek başına bireylerin refahını ve toplumsal gelişmeyi tam anlamıyla yansıtmadığı görüşü güçlenmiştir. Bu çerçevede birçok akademisyen, sağlık, eğitim ve yaşam koşulları gibi kalkınmanın ekonomik olmayan boyutlarına dikkat çekmiş, böylece daha kapsayıcı ölçüm yöntemlerine duyulan ihtiyaç artmıştır. Bu dönüşüm, kalkınmanın yalnızca ekonomik bir hedef olmadığını, aynı zamanda sosyal adalet, eşitlik ve bireylerin potansiyellerini gerçekleştirebilme kapasitesiyle de doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Böyle bir anlayışın sonucu olarak, insani gelişme kavramı ortaya çıkmış ve bireylerin yaşam kalitesini artırmayı, fırsatlarını genişletmeyi ve özgürlüklerini öncelemeyi merkeze alan bir yaklaşım benimsenmiştir (UNDP, 2001; UNDP, 2010).

İnsani gelişme endeksi, ekonomik kalkınmayı insan odaklı bir bakış açısıyla ele alarak, sağlık, eğitim ve ekonomik refah gibi temel bileşenleri içeren çok boyutlu bir ölçüt olarak geliştirilmiştir (UNDP, 1990). UNDP tarafından her yıl yayınlanan

bu endeks, insanların özgür olma ve hayatlarında neler yapabileceklerini belirleyen yetenek ve yetkinlik yaklaşımına dayanmaktadır. Bu yaklaşım, Amartya Sen tarafından geliştirilmiş ve UNDP tarafından benimsenmiştir (Sen, 1999; UNDP, 2001). UNDP'nin 1990 yılından itibaren düzenli olarak yayımladığı insani gelişme raporları, 2024 yılı itibarıyla 193 ülkeyi kapsayarak uluslararası çapta karşılaştırmalı analiz imkânı sunmaktadır.

İnsani gelişme endeksinin kullanımı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkları daha net bir şekilde ortaya koyarken, aynı zamanda gelişim sürecinde olan ülkelerin hangi alanlarda ilerleme kaydetmeleri gerektiğine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Gelişmiş ülkeler, insani gelişme endeksinin genellikle bir toplumsal refah göstergesi olarak kullanırken, gelişmekte olan ülkeler için bu endeks, kalkınma politikalarının oluşturulmasında bir yol haritası işlevi görmektedir. Ülkeler, endekste ki raporları kullanarak, kalkınma stratejilerini yeniden değerlendirip, sağlık, eğitim ve gelir eşitsizlikleri gibi alanlarda politika değişiklikleri yapabilmektedirler. Örneğin, Hindistan, eğitimdeki eşitsizlikleri gidermek ve sağlık hizmetlerine daha geniş erişimi sağlamak için endeks raporunda önerilen hedeflere dayalı politikalar geliştirmiştir (Sen, 1999). Benzer şekilde, Latin Amerika ülkelerinde de insani gelişme göstergeleri doğrultusunda uygulanan sosyal yardım ve kapsayıcı eğitim programları, bu ülkelerdeki insani kalkınma seviyelerini yükseltmeyi hedeflemiştir.

İnsani gelişme endeksinin küresel çapta sıralaması 0 ile 1 arasında değişen bir değer üzerinden yapılmaktadır. Bu sıralamada değeri 1'e ne kadar yakınsa, insani gelişme endeksi yüksek olan ülkeler statüsüne girme olasılığı o kadar yüksek iken, değeri 0'a yaklaştıkça insani gelişme düzeyi de düşük gelişme endeksi statüsüne girmektedir. İnsani gelişme endeksi üç temel boyuttan müteşekkildir. Bunlar bilgiye erişim (eğitim), uzun ve sağlıklı bir yaşam ve kaliteli bir yaşam standardı olarak ifade edilebilir. Bilgiye erişim boyutu, beklenen eğitim süresi ve ortalama eğitim süresi olarak ifade edilen iki alt bileşenin göstergeleri ile ölçülmektedir. Beklenen eğitim süresi 18 yaş altı bireylerin resmi eğitim kurumlarında geçirmesi beklenen süreyi ifade ederken, ortalama eğitim süresi ise, 25 yaş üstü kişilerin resmi eğitim kurumlarında geçirdiği süreyi ifade etmektedir. Dolayısıyla, bilgiye erişim (eğitim) boyutu ifade edilen bu iki alt bileşen değerlerinin ortalaması ile hesaplanmaktadır. Uzun ve sağlıklı bir yaşam boyutu, doğumda yaşam beklentisi ile ölçülmekte; kaliteli bir yaşam standardı ise reel Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ile değerlendirilmektedir. Bu üç boyutun bir araya gelmesi, kalkınmanın yalnızca maddi refah değil, aynı zamanda insan onuruna yakışır yaşam koşullarının sağlanmasıyla da doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

İnsani güvenlik ise bireylerin ekonomik, sağlık, çevresel ve toplumsal tehditlerden korunmasını sağlayan, bireylerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları riskleri azaltarak onların özgür ve onurlu bir yaşam sürmelerini amaç edinen kapsamlı bir güvenlik kavramını ifade etmektedir (Commission on Human Security, 2003; UNDP, 1994). Geleneksel güvenlik anlayışının aksine, bireylerin temel hak

ve özgürlüklerini de kapsayan insani güvenlik, kalkınma ve gelişme süreçleriyle doğrudan ilişkili bir boyuta sahiptir. Güvenliğin önceliğinde devletlerden ziyade insanın olduğu ve insanın korunması gereken en üstün varlık olduğunu vurgulayan bu güvenlik teorisi, insani gelişme ile yakın bir ilişkiye sahiptir. Zira, insani gelişme endeksinde, bireylerin bilgiye erişimleri, sağlıklı bir yaşam sürmeleri ve ekonomik olarak bulundurdıkları gücü ölçerek, bireylerin yaşamını etkileyen en önemli unsurları değerlendirirken, insani güvenlikte de benzer alt unsurların olduğunu söylemek mümkündür. İnsani güvenliğin sağlanmasında gerekli olan bu alt unsurlar, “bireysel güvenlik, sağlık güvenliği, ekonomi güvenliği, gıda güvenliği, çevre güvenliği, siyasal güvenlik ve toplumsal güvenlik” olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla, insani güvenlik, bireylerin ekonomik ve sosyal tehditlerden korunmasını sağlayarak sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (King & Murray, 2002). Bu bağlamda, Türkiye'nin insani gelişme endeksi göstergeleri, insani güvenlik açısından kritik bir değerlendirme alanı oluşturmaktadır.

Bu makale Türkiye'nin insani gelişme endeksi göstergeleri doğrultusunda insani güvenliği nasıl etkilediğini inceleyerek, insani kalkınmanın sürdürülebilir ve kapsayıcı bir şekilde nasıl sağlanabileceği konusunda öneriler geliştirmeyi ve insani gelişme endeksi (İGE) ile insani güvenlik arasındaki ilişkiyi Türkiye örneği üzerinden ele alarak literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Literatürde çoğunlukla teorik düzeyde ele alınan bu ilişki, çalışmada UNDP verileri ışığında Türkiye bağlamında değerlendirilmiş ve özellikle İGE artışlarının insani güvenliğe etkileri ile gelir dağılımındaki eşitsizliklerin sınırlayıcı rolü üzerinde durulmuştur.

Çalışmada yalnızca klasik İGE değil, eşitsizliğe uyarlanmış İGE (EU-İGE) de incelenmiş; böylece Türkiye'deki bölgesel ve sosyo-ekonomik farklılıkların güvenlik üzerindeki yansımaları ortaya konmuştur. Bu yönüyle çalışma, sosyal adalet ile güvenlik arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Türkiye örneği üzerinden yürütülen bu çalışmada öne sürülen hipotezler şu şekilde formüle edilmiştir: H₁: Türkiye'de İGE düzeyindeki artış, insani güvenliğin alt boyutlarında olumlu etkiler yaratmaktadır. H₂: Gelir dağılımındaki adaletsizlik, İGE'nin insani güvenliğe katkısını sınırlayan en önemli değişkendir.

Ayrıca makale, bazı sınırlılıklara sahiptir. Öncelikle zaman boyutu açısından inceleme, yalnızca 1990–2022 yılları arasındaki İGE ve EU-İGE verileriyle sınırlıdır. Bu durum, 2022 sonrası gelişmelerin ve olası yapısal kırılmaların analize dâhil edilmesini engellemektedir. Bununla birlikte İGE, sağlık, eğitim ve gelir göstergelerini ölçmekte etkili olsa da siyasal özgürlükler, toplumsal cinsiyet eşitliği ve çevresel sürdürülebilirlik gibi insani güvenliğin önemli boyutlarını tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Bu nedenle, çalışmanın sonuçları bu göstergelerin kapsayıcılığı ölçüsünde yorumlanmaktadır.

Çalışmanın planı; giriş bölümünde kalkınma olgusunun tarihsel arka planını ve İGE'nin teorik temellerini sunarak başlamaktadır. Ardından İGE'nin kavramsal çerçevesi ile sağlık, eğitim ve gelir göstergelerinden oluşan alt boyutları

açıklanmıştır. Bir sonraki bölümde insani güvenlik kavramı ele alınmış; ekonomik, sağlık, gıda, çevre, bireysel, toplumsal ve siyasal boyutları tartışılmıştır. Daha sonra Türkiye'nin 1990–2022 dönemi verileri analiz edilmiş, İGE artışlarının insani güvenliğe katkıları ve eşitsizliklerin sınırlayıcı rolü değerlendirilmiştir. Son bölümde ise bulgular özetlenmiş, hipotezlere ilişkin sonuç ifade edilmiş ve insani güvenlik açısından politika önerileri geliştirilmiştir.

İNSANI GELİŞME ENDEKSİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ALT BOYUTLAR

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini karşılaştırmaya ve politika yapıcıların insan refahını artırmaya yönelik stratejiler geliştirmelerine yardımcı olmak amacıyla oluşturulmuş olan insani gelişme endeksi, 1990 yılından itibaren her yıl düzenli olarak, ülkeleri hem ekonomik göstergelerle hem de bireylerin yaşam kaliteleriyle temel insani yetkinliklerini göz önünde bulundurarak ölçen bileşik bir endekstir (Haq, 1995; UNDP, 2023). İnsani gelişme endeksi, yalnızca ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda insanların sağlıklı ve uzun bir yaşam sürmesini, bilgiye erişimini ve yaşam standartlarını kapsayan bir kalkınma anlayışını temsil etmektedir. Bu yönüyle, ekonomik büyüme odaklı geleneksel kalkınma göstergelerinden ayrılarak daha kapsayıcı bir ölçüm aracı sunar (Sen, 1999).

İktisadi gelişme anlayışlarına yönelik yoğun eleştirilerin yaşandığı bir dönemde yayımlanan insani gelişme endeksi, temelini 1998 yılı Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımından almaktadır. Sen, bu yaklaşımıyla yoksulluk ve kalkınma kavramlarına yeni bir perspektif kazandırmıştır (Gürses, 2009, s.341). UNDP ise bu süreçte, Pakistanlı iktisatçı ve eski maliye bakanı Mahbub ul Haq'ın liderliğindeki bir ekibe, kalkınma politikalarının merkezine insani yerleştirmenin gerekliliğini vurgulamak ve uluslararası toplumdaki bireylerin yaşam kalitesine yönelik farkındalığını artırmak amacıyla insani gelişme raporunu hazırlama görevini vermiştir (Gürses, 2009, s.341). Bu görev, kalkınma paradigmasında insani güvenlik, özgürlük ve bireysel tercihlerin daha fazla önem kazanmasına katkı sağlamıştır. Günümüzde de UNDP'nin öncülüğünde hesaplanmaya ve geliştirilerek yayımlanmaya devam etmektedir.

UNDP tarafından yayımlanan insani gelişim endeksi raporları, ülkelerin insani gelişim seviyelerini değerlendirmek, sosyal ve ekonomik kalkınma süreçlerini analiz etmek ve politika yapıcılara rehberlik etmek amacıyla hazırlanmaktadır. İlk yayımlandığı yıldan itibaren insani gelişme endeksi, zaman içinde farklı güncellemeler ve revizyonlar geçirmiştir (Klugman, 2011). Bu revizyonlar, endeksin daha kapsayıcı, adil ve güncel veri temelli hale gelmesini amaçlamış; özellikle gelişmekte olan ülkelerin daha gerçekçi şekilde temsil edilmesini sağlamıştır. Özellikle endeksin hesaplanmasında kullanılan değişkenler ve metodoloji zamanla iyileştirilmiş, ülkelerin gelişim düzeylerini daha doğru bir şekilde yansıtabilmesi için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (UNDP, 2023).

İnsani gelişim endeksi üç temel boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; yaşam süresi ve sağlık boyutu, eğitim düzeyi ve bilgiye erişim boyutu, kişi başına düşen gelir ve yaşam standardı boyutu olarak ifade edilebilir.

- *Yaşam Süresi ve Sağlık Boyutu:* Bu boyut, bir toplumun sağlık hizmetlerine erişim durumunu ve genel yaşam kalitesini yansıtır ve bireylerin sağlıklı ve uzun bir yaşam sürmesini ölçer. Endeksin bu kısmı, doğumda beklenen yaşam süresi göstergesiyle hesaplanmaktadır. Başka bir ifadeyle bir ülkede doğan bireylerin ortalama olarak kaç yıl yaşaması beklenildiğini gösterir (UNDP, 2023). Ayrıca bu ölçüt, sağlık hizmetlerinin kalitesi, beslenme düzeyi ve genel yaşam koşulları hakkında önemli bilgiler sağlar (Murray & Frenk, 2000). Bu bağlamda, kamu sağlığı politikalarının başarısı ve sosyal koruma sistemlerinin etkinliği gibi unsurlar da dolaylı biçimde bu boyutla ilişkilendirilebilir.
- *Eğitim Düzeyi ve Bilgiye Erişim Boyutu:* Eğitim düzeyi, bireylerin bilgiye erişimini ve eğitim seviyesini ölçmek amacıyla kullanılan bir göstergedir. İnsani gelişim endeksi kapsamında eğitim göstergesi iki bileşenden oluşur:
 - *Ortalama eğitim süresi:* 25 yaş ve üzeri bireylerin aldığı ortalama eğitim yılını ifade etmektedir (UNDP, 2023).
 - *Beklenen eğitim süresi:* Bir çocuğun eğitim hayatına başladığında alması beklenen toplam eğitim süresini ifade etmektedir (Barro & Lee, 2013).

Bu göstergeler, ülkelerin eğitim altyapısını, eğitime erişim düzeyini ve insan sermayesi yatırımlarını değerlendirmek için kullanılır (Hanushek & Woessmann, 2012). Aynı zamanda göstergeler, bireylerin toplumsal yaşama katılım düzeyleri ve demokratik süreçlerde yer alma potansiyelleri ile de doğrudan ilişkilidir.

- *Kişi Başına Düşen Gelir ve Yaşam Standardı Boyutu:* Bu boyut, bireylerin ekonomik refahını ve yaşam standartlarını değerlendirmek için kişi başına düşen “Gayrisafi Milli Gelir” ile ölçülmektedir. Satın alma gücü paritesi bazında hesaplanan bu gelir göstergesi, bireylerin ekonomik fırsatlara erişimini ve refah seviyesini yansıtır (World Bank, 2023). Ancak, yalnızca gelir seviyesinin tek başına yeterli bir gelişmişlik göstergesi olmadığı kabul edildiği için insani gelişim endeksi, bu faktörü diğer insani gelişim unsurları ile birlikte değerlendirmektedir (Sen, 1999). Bu nedenle endeks, gelirin nasıl dağıldığı, hangi gruplara ne ölçüde ulaştığı ve gelirle birlikte sosyal hareketlilik fırsatlarını da dolaylı şekilde değerlendirme amacı taşır.

İnsani gelişim endeksi, yukarıda ifade edilen üç temel boyut ve onların alt boyutlarının bir araya getirilmesiyle ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirler ve her yıl

ülkeleri düşük, orta, yüksek ve çok yüksek insani gelişim seviyeleri olmak üzere dört kategoride sınıflandırır.

İnsani gelişim endeksinin ölçülme yöntemleri ve kısıtlılıkları değerlendirilirken; yukarıda ifade edilen üç bileşenden elde edilen normalleştirilmiş verilerin geometrik ortalaması alınarak hesaplamalar yapılmaktadır. Her bir bileşen 0 ile 1 arasında bir değere dönüştürülmesi ve bu değerlerin birleştirilmesi ile ülkelerin insani gelişim endeksi puanı hesaplanmaktadır (UNDP, 2023). Hesaplama yöntemi ise basitçe şu şekildedir;

İnsani Gelişim Endeksi

$$= 3\sqrt{(Sağlık endeksi) \times (Eğitim Endeksi) \times (Gelir Endeksi)}$$

Bu hesaplama yöntemi, tek bir bileşenin çok yüksek ya da çok düşük olmasının diğerlerini domine etmesini engelleyen dengeli bir ölçüm sağlar. Ancak insani gelişim endeksinin hesaplanma yöntemlerinde bazı kısıtlamalar ve bu kısıtlamaların getirdiği birtakım sorunlar da bulunmaktadır. Bu kısıtları ve sorunları şu şekilde ifade edebiliriz;

- Kişi başına düşen gayrisafi milli geliri dikkate alırken, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri hesaba katmadığı için gelir dağılımı göz ardı edilmektedir,
- Eğitim ve sağlık göstergelerinin yalnızca sayısal veriler üzerinden değerlendirilmesi, bu hizmetlerin niteliğini yeterince yansıtamamakta ve tüm sayısal verilerin (öyle olmamasına rağmen) aynı kalite düzeyine sahip olduğu varsayımına yol açmaktadır,
- İnsani gelişim endeksinin çevresel sürdürülebilirlik, toplumsal eşitlik, cinsiyet eşitsizliği ve diğer sosyal adalet faktörleri yetersiz bir şekilde ele alınmaktadır (Clark, 2017)
- Endeks, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal adalet gibi kalkınmanın önemli boyutlarını doğrudan hesaba katmamaktadır. Bu durum, ülkelerin gelişmişlik düzeyini değerlendirirken çevresel tahribat, sosyal haklara erişim veya ekonomik fırsatların adil dağılımı gibi unsurların göz ardı edilmesine neden olabilmektedir (Hanushek & Woessmann, 2012; Klugman, 2011, Sen, 1999). Bu nedenle son yıllarda, insani gelişim endeksinin cinsiyet eşitsizliği ve çok boyutlu yoksulluk gibi tamamlayıcı göstergelerle desteklenmesi gerektiği yönünde önemli tartışmalar gündeme gelmiştir. BM nezdinde ise bu duruma yönelik adımlar atılmıştır.

İNSANİ GÜVENLİK KAVRAMI VE ALT BOYUTLARI

Geleneksel uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları, uzun yıllar boyunca devlet merkezli bir yaklaşımla ele alınmış, güvenliği devletin bekasına indirgemıştır (Kavıracı & Demirbaş, 2020). Ancak 20. yüzyılın sonlarında bu yaklaşım, yeni tehditlerin ortaya çıkmasıyla yetersiz bulunmuş ve birey merkezli bir güvenlik anlayışı olarak insani güvenlik kavramı geliştirilmiştir (Kavıracı, 2020). Bu kavram

UNDP tarafından 1994 insani gelişme raporunda resmen ortaya konmuştur (UNDP, 1994). Bu raporda güvenlik eskiden anlaşıldığı üzere sadece askerî tehditlerden korunma olarak değil, bireylerin temel haklarının, ekonomik ve sosyal refahının, çevre ve doğa istikrarının ve insan haklarının korunması olarak tanımlanmıştır. İnsani güvenlikten bahsedilen raporda UNDP'nin vermek istediği mesaj “dünyada barışın ancak insanların günlük yaşamlarında güvenliğinin sağlanmasıyla mümkün olabileceği” idi (Çelik, 2024, s.51). Bu kapsamda 1994 insani gelişme raporu, güvenlik kavramının insani güvenlik yaklaşımı doğrultusunda, silahların sağladığı güvenlikten ziyade, kalkınmanın sağladığı insani güvenlik anlamının yerleşmesini gerekli görüyordu (UNDP, 1994, p.3). Dolayısıyla bireylerin temel yaşam koşullarını güvence altına almayan bir güvenlik anlayışının sürdürülebilir olmadığı vurgulanmaktaydı. Böylece insani güvenlik, sadece çatışmasızlık haliyle sınırlı kalmayan, daha kapsayıcı ve insana yakışır bir yaşam inşasını öncelikli gören bir paradigma sunmuştur.

Gasper, insani güvenliğe ilişkin tanımların genel olarak iki gruba ayrıldığını, birinci grubun devletten bireye güvenliğin referans nesnesindeki değişime ilişkin “kimin güvenliği” tartışmalarına dair olduğunu, ikinci grubun ise UNDP'nin insani güvenlik tanımına katkı sağlayacak şekilde insani gelişme merkezli olduğunu ifade etmiştir (Gasper, 2014, p.37). Bu ifade insani güvenlik ile insani gelişme üzerinde bir teorik bağın olduğunu iddia etme açısından destekleyici olmakla beraber, birbirini tamamlayan nitelik taşıdıklarını da söylemek mümkündür. Bu sebeple, insani gelişme endeksinin belirleyici unsurları arasına güvenlik unsurunun (özellikle insani güvenliğin) dahil edilmesi dahi söz konusu olabilir. Ya da bunun tam aksi olarak insani gelişme durumunun, insani güvenliğin alt bileşeni olması da önerilebilir. Bu tür çift yönlü teorik okumalar, yalnızca kavramsal bir tartışma değil; aynı zamanda politika yapıcılar açısından da yön gösterici bir çerçeve sunar. Örneğin, bir toplumda demokratik hakların eksikliği yalnızca siyasal güvenliği değil, uzun vadede insani gelişmeyi de tehdit edebilir.

UNDP raporu, insani güvenliği “bireylerin şiddet ve tehdit unsurlarından korunarak güvenli bir yaşam sürdürmesini ifade eden korkudan arınma özgürlüğü ve bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayarak ekonomik ve sosyal yoksunluktan kurtulmalarını amaçlayan yoksunluktan arınma özgürlüğü” olarak iki temel eksen üzerinden değerlendirmektedir (UNDP, 1994). Bu temel eksenler, bireylerin açlık, hastalık ve baskı gibi kronik tehditlere karşı korunmasını ve günlük yaşamda iş, ev ve toplum hayatında ortaya çıkabilecek ani ve zarar verici durumlara karşı güvence altına alınmasını kapsamaktadır (Kavıracı, 2019). Bu doğrultuda bireylerin sadece hayatta kalmaları değil; aynı zamanda onurlu, üretken ve güvenli bir yaşam sürebilmeleri hedeflenmektedir. Bu bağlamda, insani güvenlik anlayışı insan onurunu merkeze alan, koruyucu ve önleyici bir yaklaşımı esas alır.

UNDP'nin 1994 raporunda insani güvenliğe yönelik tehditler yedi ana kategori altında sınıflandırılmıştır. Bunlar;

- Sürdürülebilir bir yaşam standardını sağlayacak düzeyde istikrarlı bir gelire ve ekonomik fırsatlara erişimini ifade eden “ekonomik güvenlik”,
- Bireylerin salgın hastalıklar, sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan aksaklıklar ve temel sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi tehditlerden korunmasını ifade eden “sağlık güvenliği”,
- Temel insan hakları, siyasi özgürlükler ve demokratik haklardan yoksun bırakılmadan, devlet baskısı veya keyfi yönetim uygulamalarına maruz kalmadan güvenli bir şekilde yaşamayı ifade eden “siyasal güvenlik”,
- Bireylerin fiziksel şiddet, suç, savaş, terörizm ve diğer tehdit unsurlarına karşı korunmasını kapsayan “bireysel güvenlik”,
- Doğal afetler, iklim değişikliği, çevre kirliliği ve doğal kaynak kıtlığı gibi çevresel tehditlere karşı korunmayı ifade eden “çevresel güvenlik”,
- Sağlıklı, besleyici ve yeterli gıdaya sürekli olarak erişilebilmeyi ifade eden “gıda güvenliği”,
- Bireylerin ait oldukları topluluk içinde kimlik, kültür ve sosyal bütünlüklerini tehdit eden unsurlardan korunmasını ifade eden “toplumsal güvenlik”tir.

Bu güvenlik türlerinin her biri, bireylerin çok yönlü kırılganlıklarına dair bir farkındalık geliştirmeyi sağlar. Örneğin, çevresel güvenliğin ihlali yalnızca doğal afetlerle sınırlı değildir; suya erişim kısıtlılığı ya da çevre kirliliği de bu kategori altında değerlendirilmelidir. Aynı şekilde, ekonomik güvenlik sadece gelirle değil, iş güvencesi ve sosyal güvenlik sistemlerinin kapsayıcılığıyla da doğrudan ilişkilidir.

Yukarıda maddeler halinde verilen yedi güvenlik unsurunun hangisi ne derecede iyi veya kötü sağlanırsa insani güvenliğin durumu da o derecede güçlü veya zayıf görünecektir. Bu nedenle insani güvenliğin amaçlarından biri kendisini oluşturan her bir güvenlik unsurunu, maksimum düzeyde sağlamaktır. Bu nedenle politika yapıcılar açısından insani güvenliğe bütüncül bir yaklaşımla yaklaşmak, sadece güvenlik politikalarının değil; kalkınma, sağlık, eğitim ve çevre politikalarının da yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir. Günümüzde özellikle göç, iklim krizi ve ekonomik eşitsizlikler gibi küresel meseleler, bu yedi güvenlik unsurunun birlikte ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

UNDP'nin 1994 tarihli raporuyla uluslararası gündeme taşınan insani güvenlik kavramı, zamanla farklı uluslararası ilişkiler teorilerinin katkılarıyla çok boyutlu bir tartışma alanına dönüşmüştür. UNDP'nin (1994) normatif tanımını, bireylerin “korkudan ve yoksunluktan arınma özgürlüğü” temelinde güvenliğini merkeze alırken, farklı teorik yaklaşımlar kavramı farklı boyutlardan ele almış, böylece literatürde kuramsal çoğulculuk ortaya çıkmıştır.

Realizm, güvenliğin devletin bekasıyla özdeşleştirmiştir. Realistlere göre bireylerin güvenliği, devletin güvenliği sağlanmadan mümkün değildir. Bu nedenle

insani güvenlik, realizm açısından tali bir olgu olarak değerlendirilir. Liberalizm ise iş birliği, kurumlar ve karşılıklı bağımlılığa yaptığı vurgu ile farklı bir çerçeve sunar. Bu yaklaşıma göre insani güvenlik BM, WHO, UNDP gibi uluslararası örgütlerin ve uluslararası hukuk normlarının gelişimiyle güçlenir; demokratikleşme süreçleri de bireylerin güvenliğini destekler. Bu noktada realizmin birey merkezli güvenliği geri plana atarak devletin bekasına öncelik vermesi, insani güvenlik kavramının genişleyici doğasıyla çelişmektedir. Buna karşılık liberalizmin uluslararası örgütler, kurumlar ve demokratikleşme süreçleri üzerinden geliştirdiği perspektif, bireylerin güvenliğini devletler arası iş birliği ile bağdaştırmaktadır. Bu iki yaklaşım arasındaki temel fark, güvenliğin referans noktasında yatmaktadır: realizm devleti merkeze alırken liberalizm bireyin güvenliğini uluslararası düzenin işlevselliğine bağlamaktadır. Günümüzün küresel sorunları düşünüldüğünde, özellikle çevresel krizler, göç ve pandemiler gibi sınır aşan tehditler karşısında, liberalizmin öngördüğü kurumsal iş birliği yaklaşımı insani güvenliği açıklamada realizme kıyasla daha kapsayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

İngiliz Okulu, insani güvenliği “uluslararası toplum” kavramı çerçevesinde tartışır. Devletlerarası anarşi ortamında bireylerin güvenliği doğrudan garanti altına alınmasa da uluslararası toplumun oluşturduğu normlar, değerler ve kurumlar insani güvenliğin gelişimine katkıda bulunabilir (Bull, 2002). İngiliz Okulu’nun insani güvenliği uluslararası toplum perspektifinde ele alması, devletlerin varlığını sürdürdüğü anarşik ortamda dahi belirli norm ve değerlerin ortak bir güvenlik anlayışı yaratabileceğini göstermektedir. Bu yaklaşım, insani güvenliği devletler arası çıkar dengeleriyle ve paylaşılan etik sorumluluklarla ilişkilendirir. İngiliz Okulu’nun en önemli katkılarından biri, insani güvenliği devlet merkezli anlayıştan tamamen koparmadan bireylerin korunmasına alan açmasıdır. Böylelikle devlet egemenliğinin mutlak olmadığı, uluslararası toplumun ahlaki ve hukuki yükümlülükleri çerçevesinde bireylerin güvenliğinin de küresel bir norm olarak inşa edilebileceği vurgulanmaktadır. Bu bakış, özellikle insani müdahale ve uluslararası sorumluluk tartışmalarında güncelliğini koruyan güçlü bir teorik çerçeve sunmaktadır.

Buna karşın, daha eleştirel perspektifler insani güvenliği farklı eksenlerde sorgulamaktadır. Eleştirel teori, güvenliği bireylerin özgürleşmesiyle ilişkilendirir. Ken Booth’un (1991) ifadesiyle güvenlik, insanların “korkudan ve ihtiyaçtan özgür” olmalarıdır. Feminist yaklaşımlar ise güvenliği toplumsal cinsiyet boyutuyla birlikte ele alır. Feminist kuramcılar, kadınların çatışma dönemlerinde ve gündelik yaşamda karşılaştıkları şiddet, dışlanma ve eşitsizliklerin insani güvenliğin asli unsurları arasında görülmesi gerektiğini savunur (Tickner, 1992). Ken Booth’un özgürleşme vurgusu, güvenliği pasif bir korunma alanından çıkarıp aktif bir dönüşüm süreci olarak konumlandırırken; feminist perspektif, güvenliğin toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinden yeniden tanımlanmasını zorunlu kılar. Buna göre bu yaklaşımların önemi, insani güvenliği soyut bir kavramsal tartışmadan kurtarıp somut toplumsal eşitsizliklere ve günlük yaşamdaki kırılmalara dikkat çekmesidir. Özellikle savaş, göç ve ekonomik kriz dönemlerinde kadınların yaşadığı güvenlik sorunlarının

merkezî bir konumda ele alınması, insani güvenlik anlayışının kapsayıcılığını ve meşruiyetini artırmaktadır.

Marksist ve neo-Marksist yaklaşımlar, insani güvenliği ekonomik sistem bağlamında değerlendirir. Kapitalist üretim ilişkileri, sömürü, eşitsizlik ve yoksulluk, insani güvenliği tehdit eden temel unsurlar olarak görülür. Neo-Marksist literatür ayrıca bağımlılık teorisi çerçevesinde küresel Güney ülkelerinin yapısal kırılganlığını vurgular (Wallerstein, 2004). Türkiye örneğinde, ekonomik büyümenin gelir dağılımına eşit yansımaması bu teoriler açısından önemli bir analiz konusudur. Marksist ve neo-Marksist yaklaşımlar, insani güvenliği yapısal eşitsizliklerin ürettiği bir sorun alanı olarak gördükleri için, kavramı sadece bireylerin korunması değil, aynı zamanda küresel kapitalist sistemin dönüştürülmesi gerekliliğiyle ilişkilendirirler. Bu bağlamda yoksulluk, işsizlik, sömürü ve adaletsiz gelir dağılımı, yalnızca ekonomik sorunlar değil, doğrudan insani güvenlik tehditleridir. Bu perspektif, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşanan eşitsizliklerin açıklanmasında oldukça işlevseldir. Ekonomik büyüme göstergeleri olumlu görünse bile, bu büyümenin toplumun tüm kesimlerine eşit yansımaması Marksist literatürün altını çizdiği “gelişmenin eşitsiz doğasını” doğrulamaktadır. Dolayısıyla insani güvenliğin sağlanması, ekonomik büyümenin sürdürülmesine ek olarak bu büyümenin adil dağılımına ve yapısal eşitsizliklerin giderilmesine bağlıdır.

Konstrüktivizm, güvenliği toplumsal inşa süreçleri ve söylemler üzerinden ele alır. İnsani güvenlik, bu bakış açısında normatif bir söylem olarak inşa edilmiştir. UNDP raporları ve uluslararası aktörler aracılığıyla kavram küresel gündeme sokulmuş, böylece uluslararası ilişkilerde meşruiyet kazanmıştır (Wendt, 1999). Benzer biçimde, Kopenhag Okulu’nun güvenlikleştirme teorisi, insani güvenliği, belirli sorunların güvenlik söylemiyle tanımlanıp olağanüstü önlemlerle ele alınması süreci olarak görür (Buzan, Wæver & de Wilde, 1998). Bu yaklaşımın en değerli yönü, insani güvenliği durağan ve değişmez bir kategori olmaktan çıkarıp, siyasi söylemler ve normatif inşa süreçleriyle sürekli yeniden tanımlanan bir alan olarak göstermesidir. Özellikle Türkiye bağlamında, insani güvenlik kavramının kimi dönemlerde ekonomik kalkınma, kimi dönemlerde göç ya da çevresel sorunlar üzerinden öne çıkarılması, bu söylemsel inşa sürecinin dinamik yapısını doğrulamaktadır.

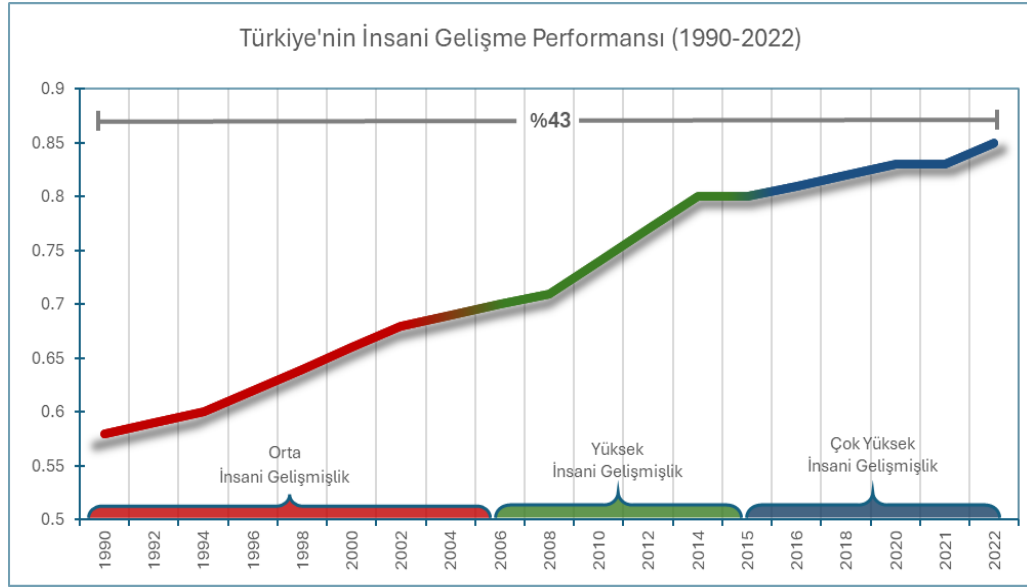
Sonuç olarak, insani güvenlik kavramı, geleneksel güvenlik anlayışının devlet merkezli sınırlarını aşarak bireylerin çok boyutlu kırılganlıklarını odağa taşımıştır. UNDP’nin normatif çerçevesiyle başlayan bu dönüşüm, farklı uluslararası ilişkiler teorilerinin katkılarıyla daha da zenginleşmiştir. Realizmin devlet odaklı güvenlik vurgusu, liberalizmin iş birliği ve kurumsal çerçevesi, İngiliz Okulu’nun uluslararası toplum yaklaşımı, eleştirel ve feminist teorilerin özgürleşme ve toplumsal cinsiyet temelli analizleri, Marksist literatürün yapısal eşitsizliklere yaptığı vurgu ve konstrüktivist perspektifin söylem odaklı yaklaşımı, insani güvenliğin çoğulcu bir biçimde anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu çeşitlilik, insani

güvenlik kavramıyla ilgili günümüzün küresel sorunlarına daha kapsayıcı ve insan odaklı çözümler üretme potansiyeli taşıdığını göstermektedir.

TÜRKİYE'NİN İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ VERİLERİNİN İNSANİ GÜVENLİK AÇISINDAN ANALİZİ

İnsani gelişme endeksi sonuçlarının paylaşılmaya başlandığı 1990'dan bu yana birçok ülkede insani gelişim düzeyi açısından önemli ilerlemelerin kaydedildiği görülmektedir. Bilhassa 1990 yılında “orta gelişmişlik” düzeyinde olan Türkiye, performansını istikrarlı bir biçimde artırarak önce “yüksek gelişmişlik”, sonrasında ise “çok yüksek gelişmişlik” düzeyine çıkarmıştır. Aşağıda bulunan şekil 1’de Türkiye’nin hem bu iyileşme sürecindeki gelişmişlik kategorileri (orta, yüksek, çok yüksek) hem de gelişme endeksi skorlarının grafiksel yükselişi gösterilmektedir.

Şekil 1: Türkiye’nin İnsani Gelişme Performansı (1990-2022)

Kaynak: UNDP’nin çeşitli rapor ve verileri kullanılarak, yazar tarafından oluşturulmuştur.

UNDP’nin 2024 yılında yayınladığı rapora göre, Türkiye’nin insani gelişme endeksi değeri, son veri olan 2022 yılı için 0.855’tir (UNDP, 2024). Bu değer ile 1990 yılı ve 2022 yılları arasında endeks skorunda %43 oranında artış gösteren Türkiye, UNDP’nin belirlediği en yüksek değer olan “çok yüksek insani gelişme” kategorisinde yer almıştır. 2024 yılına ait aynı rapordaki insani gelişme endeksi sonuçlarına göre Türkiye, 193 ülke ve bölge arasında 45. sırada bulunmaktadır.

1990 ile 2022 yılları arasında, Türkiye’de, doğuştan beklenen yaşam süresi 10.8 yıl, beklenen öğrenim süresi 10.8 yıl ve ortalama öğrenim süresi 4.4 yıl iyileşmiş, aynı yıllar arasında Türkiye’nin kişi başına düşen GSMH’si yaklaşık %154.3 oranında artış göstermiştir (UNDP, 2024). Ayrıca, Türkiye’nin insani gelişme sıralamasının yıllar içinde istikrarlı bir biçimde iyileşme göstermiş olduğu görülmektedir. Fakat, Türkiye’de insani gelişme düzeyi ülke içinde gerek bölgesel gerekse şehir olarak eşit dağılım göstermediği söylenebilir. Zira bu endeksin hesaplanmasında kullanılan ortalama değerler, gelir eşitsizliği, bölgesel farklılıklar ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi unsurları tam olarak yansıtmamaktadır (OECD, 2022).

Endeks kapsamında sıralamaya dâhil edilen ülke sayıları da yıllar içerisinde değişim göstermiştir. 1990 yılında 144 ülke endeks kapsamına alınırken, 2022 yılında bu sayı 193’e çıkarılmıştır. Fakat Türkiye’nin yıllar içerisinde endeks sıralamasında, artan ülke sayısına rağmen bir pozisyon kaybı yaşamadığı, aksine iyileşme sergilediği görülmektedir.

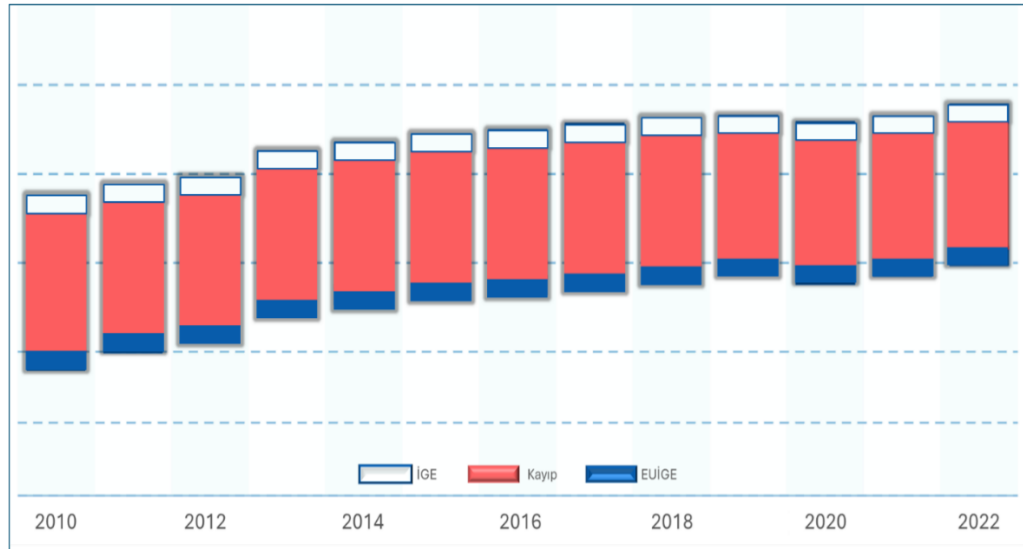
Her ne kadar Türkiye’nin insani gelişme skoru 1990’dan 2022’ye kadar %43 oranında artması, yaşam kalitesinin genel olarak iyileştiğini göstererek, insani güvenliğin genelini pozitif yönde etkilese de bu gelişmenin herkes için eşit şekilde gerçekleşmediğini UNDP (2024) raporunun sunduğu şekil 2’ye de bakarak söylemek mümkündür. Burada, Türkiye’deki bölgesel farklılıklar, gelir eşitsizlikleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, insani güvenliğin tam anlamıyla sağlanmadığı gösterilmektedir. Özellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri gibi bazı bölgelerde sağlık hizmetlerine, eğitime ve iş gücüne erişim olanaklarının kısıtlı olması insani güvenliğini tehdit eden önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Yiğitli & Şanlı, 2020). Bu durum, insani güvenliğin “sağlık güvenliği, siyasal güvenlik ve ekonomik güvenlik” boyutlarında ciddi riskler oluşturmakta; bireylerin temel hak ve hizmetlere ulaşımında adaletsizliğe yol açmaktadır.

Eğitim süresi ve yaşam süresi gibi göstergelerin iyileşmesi, insani güvenliğin arttığını ve bireylerin daha uzun ve sağlıklı bir yaşam sürme şansına sahip olduğunu gösterirken, Türkiye’deki doğuştan beklenen yaşam süresindeki 10.8 yıl artış ve beklenen öğrenim süresindeki benzer iyileşme, insani güvenliğin daha iyi bir seviyeye geldiği şeklinde yorumlanabilir.

Kişi başına düşen GSMH’nin %154.3 artması, ülkenin ekonomik büyümesini ve refah seviyesinin arttığını göstermektedir. Ancak, bu artışın gelir eşitsizliğini ne ölçüde azalttığı önemli bir sorudur. Zira insani güvenlik, sadece ekonomik büyüme ile ölçülmediği için bu büyümenin adil bir şekilde dağılıp dağılmadığı da değerlendirilmelidir. Zira ülke içindeki bölgeler ve şehirler arasındaki gelir eşitsizlikleri özellikle düşük gelirli ve kırılgan grupların insani güvenliğini tehdit edebilir. Bu gibi olgular, gelir eşitsizliğinin derinleştiği toplumlarda, “hırsızlık, soygun, yolsuzluk ve kamu kaynaklarının suistimal edilmesi, şiddet ve çete suçları, uyuşturucu ticareti ve bağımlılığı, kadına yönelik şiddet, ayrımcılık düşüncesiyle oluşan toplumsal huzursuzluk ve isyanlar, cinsel suçlar” gibi

sorunların ortaya çıkmasına ve insani güvenliğin mevcut durumdan daha kötü bir duruma girmesine sebep olabilir. Dolayısıyla, sadece ekonomik büyümenin artışı değil, aynı zamanda bu büyümenin nasıl ve kimler tarafından paylaşıldığı da kritik bir konudur.

Şekil 2: Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (EUİGE) Karşılaştırması (2010-2022)

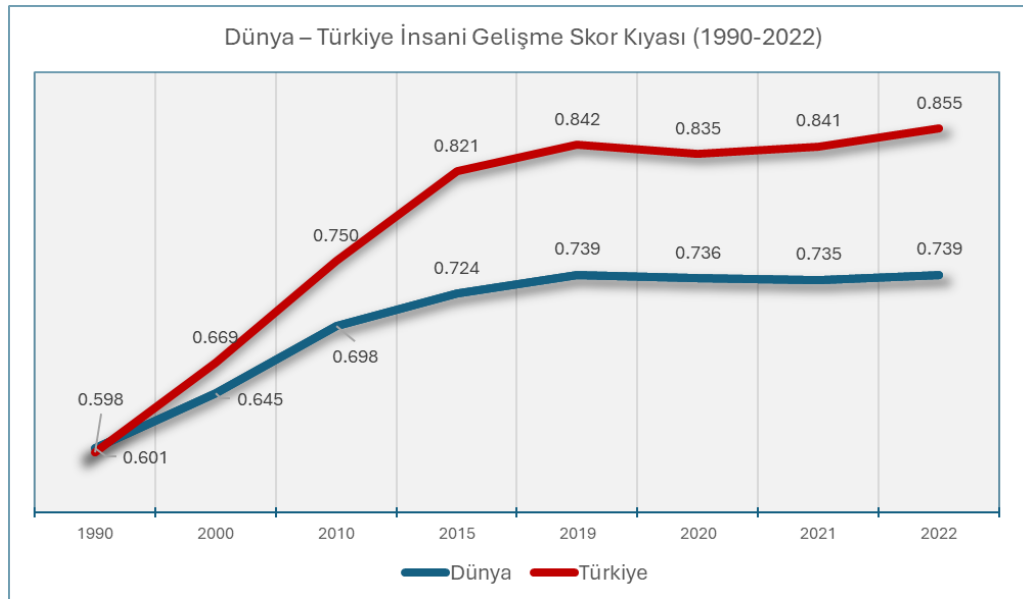
Kaynak: UNDP (2024)

Şekil 2’de, “eşitsizliğe uyarlanmış insani gelişme endeksinin (EUİGE)” Türkiye’deki durumu görülmektedir. Kırmızı işaretli alanın üzerinde yer alan beyaz kutucuk ile gösterilen kısım insani gelişim endeks skorunu ifade ederken, kırmızı işaretli alanın altındaki mavi kutucuk ile gösterilen kısım ise eşitsizliğe uyarlanmış insani gelişim endeks skorunu ifade etmektedir. Kırmızı alan ise, insani gelişim endeks skoru ile eşitsizliğe uyarlanmış endeks skoru arasındaki kaybı ifade etmektedir. Buna göre, insani gelişmenin ne kadar kapsayıcı ve adil olduğunu ölçmeyi amaçlayan EUİGE, eşitsizlik ne derece artarsa, insani gelişme skoru da o derecede azaltılarak bulunmaktadır. Dolayısıyla, eşitsizlik ne kadar fazlaysa, EUİGE değeri insani gelişme endeksine göre daha düşük olacaktır.

UNDP’nin paylaştığı verilere göre Türkiye’nin 2022 yılında 0,855 olan insani gelişme endeks skoru, eşitsizlikler nedeniyle %16,1 oranında kayba uğramış ve eşitsizliğe uyarlanmış insani gelişme endeksi değeri 0,717 olarak kaydedilmiştir (UNDP, 2024). Dolayısıyla eşitsizlik nedeniyle oluşan 0,138 puanlık fark, Türkiye’nin 0,855 olan endeks skorundaki başarılarına, negatif bir etki yaratmaktadır. Zira şekil 1’de Türkiye’nin insani gelişim endeks skorunda ciddi bir yükseliş gerçekleştiği görülürken, şekil 2’de insani gelişim skoru ile eşitsizliğe

uyarlanmış insani gelişim skoru arasındaki farkta kayda değer düzeyde iyileşme olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, ülke genelinde eşitsizliklerin ortadan kalkması ya da en azından minimum düzeye indirilmesi için politik adımların atılması/güçlendirilmesi önerilmektedir. Aksi takdirde insani güvenliğin unsurlarından olan “toplumsal güvenlik” başta olmak üzere, diğer unsurlarının da tehdit oluşturması söz konusu olacaktır. Çünkü ekonomik, sağlık ve eğitim alanlarındaki eşitsizlikler, insani güvenliğin tüm boyutlarını tehdit edebilme riski taşımaktadır. Zira bireylerin ekonomik bir gelir elde etmek, sağlığa ve eğitim hizmetlerine ulaşmak gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamaması, toplumsal huzursuzluğu artırırken uzun vadede sürdürülebilir kalkınmayı ve demokratik istikrarı da tehlikeye atacaktır. Bu nedenle, insani güvenliğini güçlendirmek için kapsayıcı ekonomik politikalar, eşitlikçi sağlık hizmetleri ve nitelikli eğitim olanaklarının sağlanması kritik öneme sahiptir.

Grafik 1: Dünya – Türkiye İnsani Gelişim Skor Kıyası (1990-2022)

Kaynak: UNDP (2024)

Grafik 1’de sunulan verilere göre, 1990 yılında Türkiye’nin insani gelişim endeksi skoru 0.598 olarak görülmektedir. Bu değer aynı yıl için kaydedilen dünya ortalaması olan 0.601’e oldukça yakın bir seviyededir. Ancak izleyen on yıllık süreçte Türkiye önemli ilerlemeler kaydederek 2000 yılı itibarıyla endeks skorunu 0.669 seviyesine yükseltmiştir. Bu dönemde dünya ortalaması 0.645 olarak hesaplanmış olup, Türkiye küresel ortalamayı aşarak insani gelişim alanındaki yükselişini hızlandırmıştır.

2010 yılı sonrası dönemde Türkiye'nin gelişme hızında görece bir yavaşlama gözlemlense de ülkenin insani gelişme endeksi değeri dünya ortalamasının üzerinde seyretmeye devam etmiştir. 2019 yılı itibarıyla Türkiye 0.842'lik endeks skoruyla en yüksek seviyesine ulaşmış; ancak 2020 yılında (muhtemelen covid19 pandemisi etkisiyle) 0.835'e hafif bir gerileme kaydetmiştir. Aynı döneme ve muhtemelen aynı sebeple küresel insani gelişme endeksinde de bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bunu takiben, 2021 ve 2022 yıllarında Türkiye'nin insani gelişme endeksi toparlanarak yeni rekoru olan 0.855 seviyesine yükselmiş, küresel ortalama ise 2019 yılındaki zirvesini tekrar yakalayabilmiştir. Her ne kadar Türkiye'nin, küresel ortalama üzerinde gelişme göstermesi 2000'li yıllara dayansa da pandemi dönemi haricindeki her dönemde, Türkiye'nin, küresel ortalamaya kıyasla gösterdiği gelişme artarak devam etmiştir. Bu da küresel insani gelişme skoru ile Türkiye arasındaki farkın, Türkiye lehine açılması olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin insani gelişme açısından küresel ortalamanın üzerine çıkması, ekonomik ve sosyal istikrarı güçlendirerek insani güvenliğe olumlu katkı sunabilir. Fakat bu ilerleme aynı zamanda göç hareketlilikleri, jeopolitik rekabet ve uluslararası baskılar gibi yeni güvenlik ve siyasi riskleri de beraberinde getirebilir. Bu çerçevede, söz konusu gelişmenin olumlu etkilerinin ve potansiyel risklerin olduğu ifade edilebilir.

Bu olumlu etkiler arasında, Türkiye'nin insani gelişmişlik düzeyindeki artış, ekonomik olanakların genişlemesi ve eğitim seviyesinin yükselmesiyle bireylerin yasa dışı faaliyetlere yönelmesini zorlaştırarak güvenliğini destekleyebilir ve toplumsal istikrarı güçlendirebilir. Sağlık ve sosyal politikaların gelişmesi yaşam kalitesini artırabilir, refah devleti anlayışını pekiştirebilir. Bu ilerleme aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası prestijini yükselterek dış politikada daha etkin bir konum kazanmasına, iş birliklerini güçlendirmesine ve savunma kapasitesinin modernleşmesine katkı sağlayabilir. Eğitim düzeyindeki artış, halkın siyasete katılımını teşvik ederek demokratik süreçleri güçlendirebilir. Son olarak, ekonomik ve sosyal gelişmeler Türkiye'nin bölgesinde kültürel ve ekonomik açıdan örnek teşkil etmesine, yumuşak gücünü artırmasına ve etkisini genişletmesine imkân tanıyabilir. Akademik açıdan bakıldığında, bu olumlu etkiler insani gelişmenin güvenlik, refah, demokrasi ve dış politika alanlarında birbirini besleyen çok boyutlu bir süreç olduğunu göstermektedir. Ancak bu sürecin sürdürülebilirliği, yalnızca ekonomik büyüme ya da eğitim düzeyindeki artışla değil, bununla beraber eşitsizliklerin azaltılması, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve demokratik değerlerin korunmasıyla mümkün olabilir.

Türkiye'nin insani gelişmişlik düzeyindeki yükselişi bazı riskleri de beraberinde getirebilir. Daha yüksek yaşam standartları sunan ülkelere yönelik beyin göçü, nitelikli insan kaynağının yurtdışına yönelmesine ve uzun vadede ekonomik kayıplara yol açabilir; aynı şekilde gelişmişlik düzeyinin artması çevre ülkelerden göç baskısını artırarak sosyal hizmetler, istihdam ve konut piyasası üzerinde sorunlar yaratabilir. Türkiye'nin küresel ölçekte öne çıkması büyük güçlerin dikkatini

çekebilir ve siyasi ya da ekonomik baskılarla karşılaşmasına neden olabilir. Bunun yanında gelir dağılımındaki adaletsizlik sürerse sosyal huzursuzluklar ve sınıfsal gerilimler derinleşebilir, büyük şehirlerde artan yaşam maliyetleri düşük gelirli kesimleri zor durumda bırakabilir.

Son olarak demokratikleşme sürecinin ilerlemesi bazı kesimler arasında ideolojik ayrışmaları tetikleyerek toplumsal gerilimleri artırabilir. Bu riskler, insani gelişmenin her zaman otomatik olarak güvenlik üretmediğini, aksine yeni kırılma alanları da yaratabileceğini göstermektedir. Akademik açıdan bakıldığında, Türkiye örneği insani güvenliğin kalkınma göstergelerinin yanı sıra eşitsizliklerin yönetimi, toplumsal uyumun güçlendirilmesi ve uluslararası dengelerin gözetilmesiyle de yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, insani gelişmenin sürdürülebilir ve kapsayıcı hale gelmesi için risklerin öngörülmesi ve bunlara yönelik proaktif politikaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin insani gelişme endeksi (İGE) değerinde 1990–2022 arasında yaşanan %43'lük artış, sağlık, eğitim ve gelir göstergelerindeki iyileşmeler sayesinde ülkeyi “çok yüksek insani gelişmişlik” kategorisine taşımıştır. Bu ilerleme, insani güvenliğin alt boyutları açısından olumlu yansımalar üretmiştir. Doğuşta beklenen yaşam süresindeki artış, eğitim süresindeki iyileşmeler ve gelir düzeyindeki yükseliş, ekonomik güvenlik, sağlık güvenliği ve toplumsal güvenlik alanlarında bireylerin daha dirençli hale gelmesine katkı sağlamıştır. Bu durum, bireylerin daha güçlü bir sosyal güvenlik ağından yararlanmasını, daha iyi yaşam koşullarına ulaşmasını ve işsizlik oranlarının azalmasını mümkün kılmaktadır. Sağlık hizmetlerine erişimin genişlemesi, halk sağlığı güvenliğini pekiştirirken; eğitime yapılan yatırımlar toplumsal uyumu artırmakta ve siyasal güvenlik açısından demokratik süreçlerin güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla H1 hipotezi doğrulanmaktadır: Türkiye’de İGE düzeyindeki artış, insani güvenliğin alt boyutlarında olumlu etkiler yaratmaktadır. Bu bulgu, kalkınma göstergelerinin güvenlik alanına yansımaları ortaya koymakta ve özellikle İGE’nin insani güvenliğin belirli unsurlarını açıklamada güçlü bir araç olduğunu teyit etmektedir. Ancak, bu ilişkinin doğrusal değil, dinamik ve bağlama bağlı olduğunu da unutmamak gerekir.

Bununla birlikte, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, eğitimdeki fırsat eşitsizlikleri ve sağlık hizmetlerine erişimdeki bölgesel farklılıklar, insani güvenliği tehdit eden temel unsurlar olmaya devam etmektedir. UNDP verilerine göre, 2022 yılında Türkiye’nin İGE değeri 0.855 iken, eşitsizliğe uyarlanmış İGE 0.717 olarak kaydedilmiş ve %16,1’lik bir kayıp ortaya çıkmıştır. Bu fark, Türkiye’de ekonomik büyüme ve sosyal politikaların herkes için eşit fayda sağlamadığını ve kalkınma kazanımlarının sınırlı biçimde dağıldığını göstermektedir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi bölgelerde temel hizmetlere erişimde yaşanan sorunlar,

bireylerin insani güvenliğini zayıflatmaktadır. Bu bağlamda H2 hipotezi desteklenmektedir: Gelir dağılımındaki adaletsizlik, İGE'nin insani güvenliğe katkısını sınırlayan en kritik faktördür. Bu durum, ekonomik eşitsizliklerin yalnızca kalkınma değil aynı zamanda güvenlik açısından da belirleyici bir değişken olduğunu göstermekte ve insani güvenlik analizlerinde sosyal adaletin merkezî bir yere konumlandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada, “İnsani Gelişme Endeksi, insani güvenliği yansıtmada ne derece yeterlidir?” sorusu kritik bir tartışma alanı açmaktadır. İGE, bireylerin yaşam kalitesini ölçmek için önemli bir araçtır; çünkü sağlık güvenliğini doğuştan yaşam beklentisiyle, ekonomik güvenliği gelir göstergeleriyle, toplumsal güvenliği eğitim yoluyla ve kısmen siyasal güvenliği eğitim-demokrasi ilişkisi üzerinden yansıtmaktadır. Ancak siyasal özgürlükler, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, çevresel tehditler ve bireylerin öznel güvenlik algısı gibi boyutları kapsamamaktadır. Dolayısıyla, yüksek bir İGE skoruna sahip ülkelerde dahi demokratik katılımın sınırlı olması, çevresel kırılganlıkların sürmesi ya da toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin devam etmesi, bireylerin insani güvenliğini zayıflatabilmektedir. Türkiye örneği, bu sınırlılıkların somut bir göstergesidir. Bu nedenle, yalnızca İGE'ye dayanarak insani güvenlik hakkında bütüncül çıkarımlar yapmak metodolojik olarak eksik kalmaktadır. Bu eleştirel yaklaşım, kalkınma göstergelerinin güvenlik çalışmalarında tamamlayıcı araçlarla desteklenmesi gerektiğini vurgulamakta ve gelecekte daha kapsayıcı ölçüm çerçevelerinin geliştirilmesi yönünde teorik bir açılım sunmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin yüksek insani gelişme performansı, insani güvenlik açısından olumlu bir temel sunmaktadır. Ancak sürdürülebilir ve kapsayıcı bir güvenlik için ekonomik, sağlık ve eğitim alanındaki eşitsizliklerin giderilmesi, demokratik hakların güçlendirilmesi ve çevresel tehditlere karşı dirençli yapılar inşa edilmesi gerekmektedir. İnsani güvenlik, bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanması yanı sıra özgürlüklerin güvence altına alınmasıyla sağlanabilir. Bu nedenle, İGE insani güvenliği açıklamada gerekli fakat yeterli olmayan bir araç olarak değerlendirilmelidir; çok boyutlu yoksulluk, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve çevresel sürdürülebilirlik gibi ek göstergelerle desteklenmesi zorunludur. Ancak bu şekilde toplumların huzurlu, güvenli ve refah düzeyi yüksek bir yaşam sürdürebilmeleri mümkün olacaktır. Bu çıkarım, insani güvenlik literatüründe kalkınma göstergelerinin normatif ve ampirik düzeyde yeniden düşünülmesi gerektiğini ortaya koymakta ve Türkiye örneğini daha geniş bir teorik tartışmanın parçası haline getirmektedir.

Yazar Katkı oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı : Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Barro, R. J., & Lee, J. W. (2013). A new data set of educational attainment in the world, 1950–2010. *Journal of Development Economics*, 104, 184-198. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2012.10.001>
- Booth, K. (1991). Security and emancipation. *Review of International Studies*, 17(4), 313–326.
- Bull, H. (2002). *The anarchical society: A study of order in world politics*. Columbia University Press.
- Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner.
- Clark, D. A. (2017). *The human development paradigm: A critical history*. Oxford University Press.
- Commission on Human Security. (2003). *Human security now*.
- Çelik, A. (2024). *İnsani güvenlik: İç güvenlikte yeni bir perspektif*. Gazikitabevi.
- Gasper, D. (2014). Human security: From definitions to investigating a discourse. M. Martin & T. Owen (Eds.), *Routledge handbook of human security* içinde (ss. 28-42). Routledge.
- Gürses, D. (2009). İnsani gelişme ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 339-350.
- Hanushek, E. A., & Woessmann, L. (2012). Do better schools lead to more growth? *Journal of Economic Growth*, 17(4), 267-321.
- Haq, M. ul. (1995). *Reflections on human development*. Oxford University Press.
- Kavıracı, O. (2019). Türkiye'nin iç güvenlik algısı ve politikaları (1980- 1990). *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 2074-2097. <https://doi.org/10.26466/opus.605112>
- Kavıracı, O. (2020). Klasik realizm-güvenlik ilişkisi çerçevesinde Türkiye'nin iç güvenlik politikaları (1923-1960). *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(Cumhuriyet Armağan Sayısı), 117-128.
- Kavıracı, O., & Demirbaş, M. (2020). İstihbarat faaliyetlerinin devlet güvenliği açısından incelenmesi. *Anadolu Strateji Dergisi*, 1(1), 49-64.
- King, G., & Murray, C. J. (2002). Rethinking human security. *Political Science Quarterly*, 116(4), 585-610.
- Klugman, J. (2011). *Human development report 2011: Sustainability and equity: A better future for all*. UNDP.

- Murray, C. J., & Frenk, J. (2000). A framework for assessing the performance of health systems. *Bulletin of the World Health Organization*, 78(6), 717-731.
- OECD. (2022). *Education at a glance 2021*. OECD Publishing.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.
- Tickner, J. A. (1992). *Gender in international relations: Feminist perspectives on achieving global security*. Columbia University Press.
- UNDP. (1990). *Human development report 1990*. Oxford University Press.
- UNDP. (1994). *Human development report 1994*. Oxford University Press.
- UNDP. (2001). *Human Development Report 2015*. Oxford University Press.
- UNDP. (2010). *Human development report 2010*. Oxford University Press.
- UNDP. (2018). *Human development report 2018*. Oxford University Press.
- UNDP. (2019). *Human development report 2019*. Oxford University Press.
- UNDP. (2020). *Human development report 2020*. Oxford University Press.
- UNDP. (2022). *Human development report 2021/22*. Oxford University Press.
- UNDP. (2024). *Human development report 2023/24*. Oxford University Press.
- Wallerstein, I. (2004). *World-systems analysis: An introduction*. Duke University Press.
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge University Press.
- World Bank. (2023). *World development indicators 2023*. World Bank Publications.
- Yiğiteli, N., & Şanlı, D. (2020). Türkiye’de illere göre insani gelişme endekslerinin hesaplanması: 2009-2018 kapsamlı bir panel veri seti. *Journal of Economy Culture and Society*, (61), 1-40. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0033>